

Két tűz között — Bethlen Gábor 1616-ban

Az 1615-ös *Nagyszombati Egyezmény* Bethlen Gábor erdélyi uralkodásának erkölcsi, diplomáciai és politikai győzelmét szentesítette. A békekötés pontjainak értelmében Habsburg Mátyás német-római császár megbízottjai útján elismeri Bethlen Gábor fejedelemségét, s kötelezi magát, hogy a továbbiakban megvonja támogatását a különböző erdélyi trónkövetelőktől. A „tracta” arról is rendelkezik, hogy a császáriak által megszállott Huszt, Kóvár és Nagybánya visszakerül Bethlen Gábor fennhatósága alá. A fejedelem tekintélye megnövekedett, uralma a török birodalom és a Habsburg-impérium határmezsgyéjén bizton meggyökerezett. A császári udvar későbbi fegyveres és diplomáciai sakkhúzásai azonban gyakorlatilag holt betűvé változtatják az egyezmény pontjait, főleg ami a trónkövetelők nem-támogatását illeti.

A legsúlyosabb veszélyt Homonnay György — Zemplén megyei főúr, Khlesl bíboros, császári tanácsadó rokona — jelentette. Homonnay azt állította, hogy a fejedelmi széket a „vén Rákóczy Zsigmond” neki ígerte. Világosan látta, hogy az udvar nyíltan nem támogathatja trónigényeit, ezért Radu Şerbannal szövetezik. A vajda a korabeli magyar nyelvű források szerint 1611 szeptemberében veszítette el Havasalföld trónját, s a császáriakhoz menekült. Uralkodása alatt kifejezetten törökellenes politikát folytatott, országát a Habsburg-birodalom felé közelítette, s nem vette észre, hogy egyre inkább a terjeszkedni vágyó Habsburgok uszályába került, akik csupán eszköznek tekintették Erdélyt, Havasalföldt vagy Moldvát megszerzésében.

1616 februárjában Radu Şerban a császár környezetében tartózkodik, s ígéretet kap, hogy visszaülletik trónjára, amennyiben minden erejével támogatja az udvar hódító lépéseit. Şerban tervében szerepelt lengyel segélycsapatok toborzása, hogy Alexandru Movilă moldvai vajdának minden katonai segínyt megadjon egy esetleges török ellentámadás kivédésében, s majd innen csapjon be Erdélybe, ahol Bethlent kell kivetnie székéből.

Ugyanez idő alatt Homonnay a török előtt igyekszik lejáratni az erdélyi fejedelmet. Meghallgatást nyer Ali budai basánál, akiről köztudomású volt, hogy Bethlen személyes ellensége. Ali basa hajlandónak mutatkozik Homonnay erdélyi trónkövetelését támogatni a Portán. A cselszövő főúr 1616 februárjában felajánlja a Portának Lippa, Borosjenő, Karánsebes és Lugos várait és birtokait egészen a Vaskapuig.

Bethlen idejében értesül minderről, hiszen levelezésben áll híveivel és ellenfeleivel egyaránt. A köréje fonódó háló szétfeszítésére főkövetét, Balassi Ferencet küldi Konstantinápolyba. Balassi képzett diplomata, ismeri a divánban uralkodó ellentéteket és a basák megvesztegetésének módozatait, így módon befolyásolhatja a szultán tanácsának döntéseit. Thurzó Györgyhöz intézett március 7-i levelében Bethlen vázolja Balassi megbeszéléseinek eredményét:

„A mi főkövetünknek is Ali passa vádlására, az Homonnai uram s egyéb idegen akarattal levő emberek nagy ígérések miatt, sok veszekedése volt az vezérekkel; mert bizonyosan és hűt szerint mondja ez mi orátorunk, hogy Homonnai uram Erdélynek tíz esztendeig való adóját, egyszersmind megadni ígerte volt a töröknek, és nemcsak Lippát, Jenőt, hanem mind az egész Vaskapuig Erdélyen kívül való földeket. Ki miatt Ali passa teljes tehetőségével azon volt, hogy a mi főkövetünköt az portáról öhozza küldjék Budára, fejét, életét kötötte, hogy ő a fejedelemség változtatásával azokat a tartományokat és várakat hatalmas császár kezébe ejti. De nagy sok okoskodásával főkövetünk, hogy a császár portájáról egy rabja szolgálja portájára küldessék, viszont a vezéreknek persvadealván [meggyőzővén], Ali pasának ott benn irigyi lévén, attól elállottak, hogy oda küldenék, de derék választ neki [mármint Balassinak] is meg nem adtanak.“

Balassi követsége végső fokon kudarc: ha Bethlen évekig elodázhatta Lippa átadását — melyet trónralépése előtt kényszerűségből a töröknek ígért —, ezúttal az oszmán hatalom fenyegetései annyira nyilvánvalóak és kemények, hogy a vár átadása nem halogatható tovább.

A portai orátor (szószóló) szorongatott helyzetében Konstantinápolyból ugyanolyan világosan látja azt, ami az erdélyiek számára sem kétséges többé. Péchy Simon kancellárhoz fordul, és Lippa megadására biztatja a fejedelmet:

„Azért, uram, az mi Lippa dolgát nézi, hogy az mint valóban két tűz között égünk, mesterség kell hozzá, mint maradassunk meg az miatt... ha Erdélynek és fejedelmünknek megmaradását akarjuk, meg kell annak lennie.“

A „két tűz“ emlegetése nemcsak afféle stílusfordulat. Homonnay és Szerban vajda Lengyelországban gyűjtött hadán kívül a Duna vonalától délre, közvetlenül a folyó mellett Kanizsától a torkolatig százezres nagyságrendű török had állomásozik Szkender pasa, bosnyák beglerbég parancsnoksága alatt. Szkender feladata: büntető hadjáratot vezetni Alexandru Movilă moldvai vajda ellen, aki lengyel hadakkal elűzte trónjáról elődjét, Ștefan Tomșát, ezáltal a török porta bizalmi emberét fosztva meg hatalmától. Konstantinápolyban azonnal felismerték, hogy Movilă huzamosabb országlása Moldva kicsúszását jelentené a török érdekszférából.

Szkender pasa, a szerdár (hadvezér), Bethlen Gábor régi ismerőse. Ő volt az, aki 1613 októberében Bethlent seregei élén az erdélyi trónra behozta. Torda melletti táborából, Keresztesmezőről fenyegető hangú levélben győzte meg a karokat és rendeket, hogy védenécét válasszák az ország élére. Most, 1616-ban a Porta érkezettnek látta az időt, hogy a fejedelem kiegyenlítse a számlát, s átadja Lippát.

Még februárban, midőn Szkender a birodalom székvárosában időzik, minden kertelés nélkül Balassi főkövet tudára adja a szultán ebbéli szándékát, sőt az erdélyi fejedelem követét túszként fogva is tartják Lippa átadásáig. Tholdalagi Mihály addigi főkövet hozza a török erre vonatkozó ultimátumát.

Bethlen a kialakult helyzetet súlyosságának megfelelően ítéli meg, s április 17-re összehívja az országgyűlést Gyulafehérvárra.* Trónbeszédében a török hadak közelségének veszélyét emeli ki, s az ország hozzájárulását kéri a lippai ügyletnek. A szultáni parancs megtagadása, az erőd visszatartása maga után vonná a török seregek betörését Erdélybe. A diéta a Bethlen körvonalazta jóslattól megfélemlítve, fájó szívvel, de megszavazza a marosmenti végvár átadását. A határozat értelmében szintén a török birtokába kerül Lippán kívül hat kisebb várkastély is. A karok és rendek megbízásából Balassi Mihályra — a portai tús orátor fiára — hárul a meghódoltatás és az átadás feladata.

Lippa védői azonban szembeszállnak a „nagyságos ország“ akaratával. Homonnay — kihasználva a kényes pillanatot — a kereszténység védőjének szerepében tetszeleg, felmentő seregeket ígér nekik. Ebben a helyzetben Bethlen Gábor úgy dönt, hogy személyesen vonul az ellenállás letörésére.

Május 20-án már Déván van, június 12-én pedig, tehát valamivel több mint három hét múltán, Bethlen befejezi a hadműveleteket, s két napra rá Nákászi Hasszán vezírnek jelenti, hogy vérük nem kevés hullatásával a lázadókat leverte, és a hatalmas császár (azaz a török szultán) hűségére térítette Lippa várát, melyet Mehmet temesvári basa vett kezébe. Az erődítményből kiszorított védőket Bethlen Gyulafehérvár mellett telepíti le.

Homonnay valóban csapatokat küld Lippa felmentésére, de későn. Hajdúi el sem érik a végvárat, „fogadtatásukra“ Petneházi István kapitány érkezik ki, aki Rhédey Ferenc váradi várkapitány megbízásából megsemmisíti Homonnay zsoldosait. A csata Konyárdnál, Berettyóújfalui közelében zajlott le.

Bethlen még 1617-ben is visszatér Lippa ostromára egyik levelében, s a török kajmakámnak (a nagyvezír helyettesének) azt állítja, hogy az egész hadművelet 200 ezer tallérjába került. Akár ezt a levelet olvassuk, akár a későbbiek, melyben a lippai eseményekre utal vissza, mindenütt meglep az a „kódosítás“, miszerint *saját* akaratából vált meg e fontos végvártól, és nem valamely fenyegető török felépéstől indítatva. Ez a fogás arra szolgál, hogy a porta előtt érdemeit hangoztatva, nagyobb mozgási szabadságot csikarjon ki a maga számára.

Az osztrák udvar belátja, hogy Bethlen gyors fellépte megszilárdította Erdély helyzetét a Porta oldalán, ezért régi ideológiai fegyveréhez nyúl: úton-útfélen terjeszti Európában, hogy Bethlen Gábor a kereszténység ellensége, a törökök előretolt bástyája, aki veszélyt jelent meg Európára nézve. Bethlen Gábor realpolitikussá, tudja, hogy a félhold hatalma emelkedőfélben van, hogy Erdély a török birodalom közvetlen tőzsomszédságában egyfelől, másfelől a Habsburg-impérium torkában;

* A gyűlésbe hívó levelet 1616. március 28-áról keltezték. Az országgyűlés 1616. április 17. és május 7. között ülésezett.

csak olyan kormányzásnak vannak túlélési lehetőségei, mely hajlandónak mutatkozik kis engedményekre; ez az ára a nagyobb szabású politikai és hadi vállalkozások jövődő szabadságának. Másfelől Bethlen az első olyan erdélyi fejedelem, aki világosan látja, hogy a török „védnökség” áthághatatlan tényként nehezedik a kicsiny országra. A Habsburg-orientáció csupán a „gyámság” felváltását eredményezné, melyhez tehertételként járulna a katolikus, jezsuita hittérítő buzgalom, s ez alapjaiban ingatná meg a fejedelem fő ideológiai bázisát, a kálvinhitű egyházat.

Bethlen előtt az is kétségtelen, hogy a „két pogány közt” az egyetlen járható út, mely biztonságot kölcsönöz döntései véghezviteléhez, a széles szövetségi rendszer kiépítéséhez. Ilyen értelemben találja meg a kapcsolatot a két szomszédos román fejedelemséggel.

Az 1616-os februári török ultimátum felszólította Bethlent, hogy csapataival vegyen részt a Moldva elleni büntetőhadjáratban. Szkender pasa, a boszniai beglerbég figyelmezteti Bethlent, hogy Moldvában 1615 novemberétől „ellenség volna, mely ellensége ellen kegyelmes parancsolatjából [ti. a szultánétól] elegendő bizonyos helyekről, országokból hadat indít késedelem nélkül, annak az hadainak gondviselésére, szerdárul rendelt és küld; mindenféle országokra, helyekre igen sietséggel postáit, csauszait [itt: küldönceit] bocsátotta erős parancsolattal, hogy minden helyről gyűltön-gyűljenek és hadba induljanak, se órát, se napot neki ne várjanak, az ki fejét és tisztességét szereti”.

A boszniai, hercegovinai, pozsegai, szerémi, szendrői, küszteni, viddini, nikápolyi, benderi, akkermani stb. török seregek mellett még a Dnyeszter torkolatánál telelő tatárokat is segítségül hívták.

„Szerelmes atyámfia — folytatja a szerdár — azért Nagyságod is erre való képest szükséges és kívántatik, hogy országodban levő minden hadaitak mindjárt indítson és bizonyos helyre szállítson, kivel megtessek, hogy a Hatalmas Császárnak igaz híve vagy, se órát se napot neki ne várjon Nagyságod. Én is innét [Konstantinápolyból] az hatalmas császár erős hadával indulok.”

Érdekes hosszabban elidőznünk Bethlen álláspontjánál, hiszen uralkodói tehetségét és erényeit csillogtatja meg itt. Ennek megértéséhez azonban vissza kell pergetnünk az eseményeket 1613 októberéig. Abban az esztendőben a két szomszéd uralkodó, Radu Mihnea, havasalföldi és Ștefan Tomșa moldvai vajda csapatokkal segíti Bethlent Erdély trónjának megszerzésében. Miután Szkender a rendeket Bethlen megválasztására rászoritotta, visszavonul, ám a két román uralkodó katonái továbbra is az országban állomásoznak, hogy az új fejedelemnek támogatást nyújtsanak.

Erdély kapcsolatai a szomszédos fejedelemségekkel igen jók, elsősorban a gazdasági jellegű vállalkozások. A vezető szerep a kapcsolatok ápolásában a beszerceieknek és a brassaiaknak jut.

Az 1613-as török—lengyel háború hadműveleteinek egy része Moldvában zajlik. Bethlen igyekszik kiépíteni kapcsolatait, gyakran meneszt követeket Tomșához és Radu Mihnea-hoz, s a küldöncök tarsolyában ott lapulnak a levelek, melyek mindhárom ország számára fontos értesüléseket tartalmaznak a Porta mozgólódásairól. Bethlen a kölcsönösségi viszony keretei között szintén országát és politikáját érintő híreket kap a román vajdaktól.

Midőn 1615 novemberében Elisabeta asszony, Ieremia Movilă özvegye lengyel segítséggel Moldvába tör, hogy 14 éves fiát, Alexandrut trónra ültesse, Tomșa a székelyek segítségét kéri. Bethlen a hírré megerősíti a Keleti-Kárpátok hágóit, hogy elejét vegye az esetleges lengyel betörésnek, minthogy a császári udvar híresztelése szerint a lengyelekkel együtt Erdélyre igyekezik Homonnay György és Șorban (Radu Șerban) vajda is. A fejedelem a beszerceiekhez küldött parancsában ezt írja:

„Kegyelmeteknek hagyjuk és parancsoljuk is serio [keményen], ha fejeteket szeretitek, mindgyárat Rudnabánya felé felküldvén, az utakat, szorosozokat [szorosokat] mindenütt bevágassátok, annak felette bizonyos postátokat szintén oda bé Moldvába is béküldvén, szorgalmatosan tudakozzátok meg az Lengyel mennyi számú, mi akaratja és igekezetű micsoda, vajdafi [Alexandru Movilă] vagyon velek, és kicsoda előttükjáró, és azt is, ha vagyon-e magyar velek, avagy nincsen, melynek mentől hamarébb bizonyoson végére menvén, felőle minket éjjel-nappal tudósítsatok. Egyébbképpen is pedig, kimenetek és mindenfelé való postáitok által szorgalmasan vigyázzatok.”

A beszerceiek állandóan értesülésekkel szolgálnak uruknak, a fejedelem pedig látva a Moldvában kialakult gyűlékony helyzetet, kész azonnal segélycsapatokat meneszteni Tomșához. A vajda azonban inkább bízik a tatár hordák bejövételében — ne feledjük, Tomșa a törökök embere volt —, s ezért Bethlen ajánlközásaira nem tart igényt.

Midőn Tomşa menekülése után Mehmet kajmakám felelősségre vonja az erdélyi fejedelmet passzív magatartása miatt, mellyel a moldvai eseményeket szemlélte, válaszában Bethlen így menti magát:

„Mely dolgot mihelt legelőször én érteni kezdettem [ti. Alexandru Movilă lengyel—kozák hadainak betörését északról] szüntelen egynehány rendbéli postáim, leveleim hozzá mentenek [Tomshához], állapotját, akaratját tudattam [...] minden készakarattal segítséggel ajánlottam neki magamat, de István Vajdának [Ștefan Tomșának] teljes bizodalma abba lévén, hogy az tatárságot mind az szultánnal együtt maga segítségére visszatérítheti, azt hiszem az végre, hogy az sok hadak miatt országa annál is inkább ne pusztuljon, nekünk mindenkor azt írta, izente magunk emberei által, hogy az mi segítségünk neki nem szükséges, ellensége ellen elegendő hadai lesznek. Mely hozzám ő csak egy gyermeket is segítség kérni nem küldött, hanem mű kínáltuk őtet követünk, postánk és levelünk által minden segítséggel; mindezekről a maga [Tomşa] levelei nálunk és követünknel vagynak, ha szükségesnek ítélnök, nagy bizonyosságul azokat is Nagyságodnak küldhetnök.“

Az első összecsapás Tomşa hadai és a lengyelek között Tătărani falunál zajlott le november 22—23-án. (A Podoliából jött hadak parancsnoka, Michael Wisnieowecy herceg, Alexandru Movilă egyik nővérének férje, a kozákok vezetője, az ifjú fejedelem jövendő sógora, Samuel Korecky.) Egy második ütközet végleg megsemmisítette Tomşa hadait 1616 januárjában Tecuci mellett. Az elűzött vajda Havasalföldön keres menedéket Radu Mihneánál. Alexandru Movilă bevonul Iași-ba, ám helyette főleg a nagybojárok igazgatják az ország ügyeit — miként Miron Costin krónikáiról állítja —, főleg Nestor Ureche udvarbíró. A Movilák hatalomra jutása a lengyel befolyás felerősödésével járt, és a török fennhatóság gyöngülését jelentette.

Bethlen a moldvai eseményekről a beszerceiek jelentéséből értesül, és úgy dönt, kivárja az események menetét, látni szeretné, milyen hangot üt meg a lengyelek gyámsága alatt született hatalom Erdéllyel szemben. Nem kíván beavatkozni a moldvai belviszályokba, véleménye szerint ez két nemesi párt versenyfutása a trón birtoklásáért. Ezt kifejti a beszercei tanácshoz leküldött instrukciójában: „... az mi nézi a Moldvai változást [...] az két Vajda közt való veszekedésekben az hatalmas császár miképpen disponáljon [ítélkezzék] minekünk arra kevés gondunk, őhatalmassága melyiket hagyja helyben s melyiket nem, nem mi akaratunkon áll, de az Űristen minekünk lehetőségünket megtartván, az ő veszekedő dolgokat, mi nem igazgathatjuk.“

Bethlen Gábor nagyon jól látta: a lengyel—kozák hadak előretörésével (egy esetleges császári beavatkozással is számolva) az oszmán birodalom katonái hátrányba szorult.

December 9-én az új moldvai uralkodó levélben fordul Bethlen tanácsosaihoz, a két ország közötti régi jó kapcsolatokat ápolását szorgalmazza, s a kor szokásához híven arra kéri Bethlenéket, ne tőrjék meg Erdélyben azokat a bojárokat, akik előlük menekültek el. Wisnieowecy hasonló tartalmú üzenetet juttat el az erdélyi fejedelemhez, s azt is bejelenti, hogy Samuel Korecky nőül veszi Alexandru vajda húgát, s ő is emlékeztet a „kitünő és dicséretes régi erdélyi és moldvai fejedelmek szövetségére“. A harmadik, hasonló tartalmú levél küldője Korecky, a vajda újsütetű sógora.

Bethlen e három levélre december 27-én válaszol. Legfontosabb gondolata: Alexandru sürgősen gondoskodjék arról, hogy a szultán elismerje trónját. Ez a politikai vezérelv, miszerint a három ország megmaradásának alapja a törökkel ápolandó jó viszony, kitarító szívóssággal ismétlődik a moldvaiakhoz küldött levelekben. Bethlen emlékezteti a vajdát, hogy annak atyja, Ieremia Movilă a török segítségével jutott trónra, s szükségesnek ítéli a szövetség felújítását, mivel a két császár — a prágai és a konstantinápolyi — békét kötött egymással, s aki ezt a nyugalmi állapotot felzavarná, mindkét hatalom haragját hívná ki maga ellen. Bethlen, látható, általánosságokban mozog, de a sorok közül világosan kitetszik a figyelmeztetés: a moldvai hatalmi változás kiélezte a helyzetet, s a feszültség levezetésének módját a török végső soron az új uralkodó elűzésében fogja megtalálni. A rejtett gondolatok ilyenszerű közlése Bethlen részéről elővigyázatosság. A fejedelem levele bármikor ellenségei kezébe kerülhet, akik, ha megsejtéseit nyíltan közli, befeketíthetik a török szultán előtt.

Kancellárja, Péchy Simon viszont, aki paradoxális módon nyíltabban írhat — hiszen ha bevádolná, Bethlen színleg lefoghatja, és elhatárolja magát tőle —, azokat az értesüléseket közli a moldvai udvarral, amelyek a fejedelemtől származnak. Ilyen értelemben üzeni a lengyel—kozák—moldvai seregeknek, hogy a Porta a nagyvezír helyettesét rendelte az elűzött Tomşa visszahozatalára. Ugyanakkor közli azt is, hogy Belényessi Ferenc, Erdély portai követe utasítást kapott Alexandru

vajda érdekeinek megvédésére a Diván előtt, s hogy minden eszközzel akadályozza meg a Tomjának folyósítandó segítségét. De ahhoz, hogy a portai orátor kettős akcióját siker koronázza, szükséges lenne, hogy a moldvaiak is tegyenek valamit, keressék a szultán és a Diván kegyeit: követküldéssel, megvesztegetéssel, s ajánlja, igyekezzenek megnyerni a keresztény hatalmak Konstantinápolyban tartózkodó követeinek jóindulatát is.

Alexandru Movilă lengyel közvetítéssel utat talál Velencéhez és a francia királyhoz, de még mielőtt ezek a kapcsolatok konkrét formát öltenének, uralmának és a lengyel gyámságnak is vége szakad 1616 augusztusában.

Az erdélyi fejedelem Havasalföldre is sűrűn küldi követeit. Bethlen 1616. január 26-án Kornis Jánost a „maga képében” bocsátotta Radu Mihneához és Ștefan Tomșához, mit sem tudva még a tecuci-i vereségről, és „ez velek való Zerdárhoz, Ibrahim-Passához. Hagyjuk ezért kegyelmeteknek [azaz a besztercei tanácsnak], es parancsoljuk is, ez levelünk látván, mindjárt, minden késedelem nélkül, adjon három olyan lovat melléje [ti. Kornis mellé], kik az havason által az utakat jól tudván, békeséges úton késérhessék át által az Vajdákhoz.” Kornis feladata kitapogatni, mik a szándékai Radu Mihneának, de főleg Ibrahim szerdárnak. Az mindenki előtt világos volt, hogy a szultán és környezete nem óhajtja Movilát a moldvai trónon, hiszen az uralkodó kizárólag a lengyel párti nagybajárookra és az idegen hadakra támaszkodik. A törököt kiszolgáló főúri csoportosulás a Portának üdvösebb az adó rendszeresebb fizetése érdekében is.

A tecuci-i győzelem hatását nemcsak Tomșa, hanem Ibrahim pasa is megérezte. Leváltották fővezéri tisztségéből, és helyette a nagyobb katonai sikerekkel dicsekedhető Szkender bosnyák beglerbéget nevezték ki. Az új szerdár százezernyi török-tatár hadat összpontosít a Dunától délre, és Bethlennek „tanácsolja”, hogy a Moldvát összekötő szorosok valamelyikéhez vonuljon erdélyi seregeivel.

Bethlen első lépése ebben a helyzetben a levélírás. Ellenségeinek és barátainak beszámol a török tervéről. Február 4-én mintegy mellékes tényként említi Habsburg Mátyásnak a Homonnay-féle mozgalomról szóló beszámolójában, hogy a török nem tűri többé Sándor vajdát (Alexandru Movilát) Moldvában, a tecuci-i csatát, valamint az erdélyi hadak részvételi kötelezettségét a török Moldva-ellenes hadjáratában. Bethlen célja kipuhatolni, miként vélekednek szomszédai az erdélyi beavatkozásról Moldva belügyeibe a török oldalán. Ez egyben azt is jelentené, hogy Bethlen belekeveredne a török—lengyel háborúba.

Az erdélyi fejedelem széles látókörű politikus, és bár Európa-szerte a muzulmánok barátjának tartják, ez nem akadályozza meg abban, hogy a török tervéről a lengyel királyt is értesítse. A felsőmagyarországi rendek véleménye is fontos számára, hiszen itt készül majd megütközni a következő években a Habsburgokkal, ezért fordul hosszabb tudósítással Thurzó Györgyhöz 1616. március 15-én. Az említett protestáns, sőt katolikus rendek is még ingadoznak ezekben az években Bethlen és a császár között, az előbbieket egyenesen szívesen vennék, ha Bethlen kiterjesztené föléjük uralmát, s az élesedő Habsburg-katolicizmustól megvédené őket. Bethlen megírja, hogy Movilă végre rászánta magát a követmeneszítésre Konstantinápolyba Temesvár érintésével, minthogy a közvetlenebb utat lezárták előlük a havasalföldiek. „Várván, hogy annakutána persuasionok [rábeszélésünk] szerént az főköveteket nem késlekedik elküldeni; azonban sem Lengyelországból, sem az új vajdától követség által az portát meg nem találván, Tomsa vajda pedig éjjel-nappal a maga dolgát futván, kicsin segítség által az lengyel atyafiakat kiigazította Moldovából; [...] az portán pedig immár is az új vajda dolga annyéra vitetett volt az mi tekintetünkért, hogyha főköveite beérkezett volna, ki mellett császár méltósága szerént ágálhatta volna Balassy Ferenc uram odabenn a dolgot, írja bizonyosan, hogy botot, zászlót nyerhetünk volna az új vajdának; de annak is eltelvén ideje, mi okát ennek nem tudván, miért nem akarták intésünk szerént az portát megtalálni. Most immár császár és az vezérek nem Tomsához való szeretetekért, mert azt ők is megunták, és mielt ezen dolognak vége leszen [ti. Alexandru Movilát kivetik Moldvából], bizonyosan értjük, megváltoztatják [azaz új vajdát ültetnek a iași-i trónra]. Most Szkender passának az boznai beglerbégséget, passaságot adván császár, százezer törökkel és számtalan tatárral, moldvai [Tomșához hű] erdéli, havaselvi hadakkal Lengyelországra [értsd: Moldvára] parancsolt menni bosszúja megállásáért, nekünk pedig személyünk szerént az hadban Szkender passa mellett való létünket parancsolja. Nagyságodnak is, Szkender passa Konstantinápolyból ez dolgokról nekünk irt levelének és Balassi Ferenc uram levelének, melyet cancellariusunknak [Péchy Simonnak] irt páriát [másolatát] küldöttük, melyekből Nagyságod igen nyilván és világosan megérthet mindenedet, mely ártalmas motusok [következmények, események] jöhetnek ki ebből, ha az Úr Isten csodálatosan elejét nem veszi. Mi ezután országostól, mely nagy kéntelenség és kénszerítgetés

alatt legyünk, és mely igen környülfogott az veszedelem, könnyen általértheti Nagyságod.“

Balassi főkövet pedig Konstantinápolyban látva, milyen nagy garral készül a török Moldva ellen, kétségbeesetten írja Péchy kancellárnak még február 21-én: „Senkitől az császár nem fél. Kegyelmedet, az Istenért kérem, Uram, hogy az Portának igen keresse kedvét kegyelmeitek.“

A helyzet Moldvában is feszültté válik, a török támadás hírére a lengyel király visszahívja Movilát támogató zsoldosait, a parancsmegtagadókat azzal fenyegetve, hogy a jövőben többé nem szolgálhatnak a lengyel seregben. A valódi ok a török-tatár hadak várható beözönlése; a lengyel uralkodó nem kíván olyan színben feltűnni, mint aki a két császár békéjének „bontogatója“ lenne. A vajda mellett csupán a két lengyel herceg marad elenyésző zsoldos sereggel.

Bethlenék még arról is tudnak, hogy a Porta új jelöltje Alexandru Movilá helyett az addigi havaselvei uralkodó, Radu Mihnea. Ez utóbbi kénytelen jó arcot vágni jelöltségéhez, ha nem akarja elveszíteni eddigi trónját is. A törökök ügyes sakkhúzása ily módon elmélyítette az ellentéteket egyfelől Mihnea és Tomşa, másfelől Mihnea és Movilá között.

Március—júniusban zajlik le a lippai közjáték, egy ideig tehát Moldva ügyei halasztást szenvednek, de már 1616 májusában Szkender pasa kiindul Bosnyákországból észak felé. Ez a lépés készíti Bethlent arra, hogy sürgősen felszámolja a délnyugati végvára körüli konfliktust. 1616. május 5-én elrendeli az általános hadfelkelést, és lustrára parancsolja a hadakat Szamosfalvára: „Némely nyughatatlan embőreknek hazánk békességének bontására való igyekezetit értvén, hogy mindenik felé való állapotára ilyen hadak és motusok [mozgások] között magunkra való vigyázásiért fenn legyünk, generalis expeditio [általános hadfelkelést] végeztünk minden rendeknek Kolosvár melljé való táborunkba. Hagyjuk azért és parancsoljuk minden rendeknek megmenthetetlenül, sub amissione capitis et omnium bonorum [fő- és jószágvesztés terhe alatt] minden nemős ember személye szerént és jószágáról az mi rendelésünk szerént való lovassal, kapuzámról minden kapuról egy egy jó puskás, könteses gyalogossal, se órát se napot nem várván táborunkba jöjjen, holott generalis mustrán [általános hadszemlén] meglátogatván, magunk személye szerint kegyelmeitek hazánk oltalmára valahol legszükségesebb szolgálatot és vigyázást mutat az idő, egyenlő értelemből azt kövessük.“ Hogy a mozgósítás célját elérje, Bethlen még el is túlozza a haza „veszedelmes állapotját“, mondván, hogy „százezer törökkel és negyven avagy ötvenezer tatárral Szkender bassa bosznai [boszniai] beglerbég rendeltetvén szerdárságra az újabb motushoz [hadjáráthoz], hírekhöz képest [a hírek szerint] nagyobb része az hadaknak az Duna melljé is érkeztenek, és több részei Szkender bassával Tömösvár felől országonk arnakk Moldovára által menni, parancsolván, sőt kénszerítvén minket is az Moldovában rabló lengyelekre derekas hadainkkal mindjárat indulunk.“

A túlzások mögött Bethlen valóságos félelmei rejlenek. Ezeknek ad hangot Thurzó április 4-i válaszában, Bethlen márciusi, emített levelére reflektálva: „Mert bizony dolog az, ha annyiadmagával Lengyelországra megyen [Szkender pász], Erdély is megérzi azt; sőt igen félt, hogy utolsó veszedelme is ne következék belőle, mert tudja azt Nagyságod, hogy soha még eddig a török nem abutált az occasioval [nem élt vissza az alkalommal], hanem valamiben módja lehetett, azt véghez is vitte. Nem mondhatunk egyebet, így lévén a dolog, az mint Nagyságod írja, bizony elég veszedelmes állapot környékezi meg Nagyságod, s ójja az Úristen Nagyságodat országválya együtt, mert ha Erdélynek mi [baja] történik, nemcsak ez mi szegény hazánk, de az egész kereszténység is periculumba fordul.“

Május végére a moldvai fejedelem is észbe kap — lengyel zsoldosai amúgy is kerekét oldottak január-februárban —, s rászánja magát egy díszes főkövetség küldésére. 25—30 tagú főrendi küldöttségről van szó, mely Erdélyen keresztül Temesvár érintésével indulna a Portára. A. D. Xenopol szerint a követek instrukciója úgy szólt, hogy „Alexandru vajda egy percig sem gondolt arra, hogy levesse országválya a Porta iránt táplált hűségét és hallgatását, az ok, mely Moldvába hozta, bátyja [Gavriil] halálának megbosszulása volt, s igyekezetének bizonyosságául 20 ezer tallért küld a kajmakámnak.“*

Júniusban a Moldvát elárasztó nyugtalanság számos embert arra készíti, hogy Erdélybe meneküljön. Kákonyi István, aki Lippa alól tér vissza családjához Görögnyeszentimrére, igen sok moldvai menekülttel találkozik Marosvásárhelyen.

A szerdár — Szkender — június 22-én már Bukarestben van, célja, hogy felvegye Radu Mihneát és a „muntyán“ hadakat, hogy Moldvába törve Alexandru

* A szerző szerint ez a követjárás közvetlenül Alexandru Movilá hatalomra jutása után történt. Ha azonban a kortársi vallomásokot, illetve a vajda által elrendelt célokat vesszük tekintetbe, akkor semmiképpen sem fordulhatott meg a követség 1616 májusa előtt a törökhöz.

elűzésével a havasalföldi uralkodót beiktassa új hivatalába. Bethlen erről idejében értesül, mégpedig a szamosfalvi táborban, ahol hadait szemlézi, de csak július 14-én küldi Domokos Ferencet Bukarestbe, hogy híreket szerezzen a hadjárat állásáról, uralkodótársra és Szkender szándékairól. Bethlen tudja, hogy késését nem lehet hűtlenségre magyarázni, hiszen alig fejezte be Lippa meghódoltatását, mellyel a török bizalmatlanságát is eloszlatta.

Korecky csupán július 16-án keresi meg levelben az erdélyi fejedelmet, s ebben értesíti, hogy nekik is tudomásuk van a Moldva ellen készülő hadjáratról, az erdélyi és havasalföldi hadak készülségbe helyezéséről. Kérése csupán annyi, hogy a hagyományos jószomszedság nevében őket is tudósítsa a hadmozgásokról. Alexandru azonos szövegű levelet továbbít Péchyhez. Bethlen késedelem nélkül titkos postával kiküldi értesüléseit Moldvának. E levélváltás során Bethlen tudomást szerez arról, hogy a török végre kimutatta a foga fehérjét a trónutódlás kérdésében. Tomását lefogta, és Konstantinápolyba hurcolta.

A fejedelem hadai élén június hó közepétől július végéig vesztegel Szamosfalván. Mentségül a Homonnay részéről fenyegető támadásra hivatkozik, majd a konyárdi csata után Rhédey Ferenc és hajdúseregének beérkezését várja meg. Minden cselekedetével *késleltetni* szeretné, ha már végérvényesen el nem halaszthatja, a moldvai intervenciót a török oldalán. Be kellett látnia ugyanis, hogy Szkender pasa igazi hadicélja Moldva visszarántása a török érdekszférába.

Végül is az erdélyi hadak felszedik sátorfájukat, és 1616 augusztus első napján Földvárba érkeznek. Másnap már a fejedelem is itt van, s ha már a seregek állomásoznak, miért ne ejtsen meg egy újabb hadszemlélt, ezzel is lehet nyerni néhány napot. A katonák száma most 13 400 fő. A brassai szászoktól posztót és ételmelet kapnak, s egyhetes pihenő után a sereg a Székelyföldre vonul át, Ozsdolán ver sátrat, ahol a hadak egy részének főhadiszállása is van.

Bethlen, a török utasításnak megfelelően, az Ojtozi-szoroson át kell hogy behatoljon Moldvába, de ennekelőtte még egy sor intézkedést foganatosít, melyeknek végső célja *lekélni csapataival a törökhöz való csatlakozást*.

Tholdalagi Mihályt — aki alig tért meg a budai basánál tett követségéből — előre küldi a moldvai uralkodóhoz, valószínűleg azért, hogy bejelentsé, nem a maga akaratából venne részt a hadjáratban, s hogy, a lehetőségekhez mérten, az utolsó percig halogatni fogja egy baráti ország lerohanását. Azonban csupán feltételezésekre vagyunk utalva; Tholdalagi nem árulja el emlékirataiban, milyen céllal küldték Alexandru Movilához. Sajnos, az események felgyorsulása miatt nem töltheti be küldetését, nem találkozik a vajdával, s csupán a moldvai vereség hírmondójaként tér vissza.

Másodsorban, hogy bemenetele esetén a falvak lakosságának semmi ártódása ne essék, hogy baráti szándékaikat kinyilvánítsa, Bethlen oltalomlevelet ad augusztus 5-én a moldvai Tatros mezőváros lakóinak: „Mivel hogy az hatalmas, győzhetetlen császárnk kemény parancsolatjából Moldvaországunk segítségére és oltalmára hadainkkal Isten akaratjából megindultunk, Tatros [Trotus] nevű városa őhatalmasságának utunkban levén, benne való szegénységet minden háborgatók és hatalmaskodók ellen oltalmazni akarván; ezen tatrosiakat személyekben, marhájokban és akármi névvel nevezendő jovaikban, a mi kiváltképpen való ótalmunk és gondviselésünk alá venni hagyjuk és parancsoljuk is minden rendbeli híveinknek, hogy senki a nevezett tatrosiakat személyekben, marhájokban és majorságokban, gabonájokban megbántani, károsítani és valami erőszak szerint való hatalmaskodást rajtok cselekedni ne merészeljen stb.“

Végül az erdélyi hadak felkerekednek, de Bereck mezővárosánál megállítja őket a hír, hogy a törökök Drágășani-nál, Hírlău mellett augusztus 3-án legyőzték Alexandru Movilă és Korecky haderejét. A török győzelem híre mindenesetre augusztus 9-e után jut el az erdélyi táborba, minthogy Balassi Mihály 9-én még azt írja apjának Konstantinápolyba: „Őnagysága [Bethlen Gábor] holnap indul bé az havason által Moldovába, mind az egész Erdély és Magyarország rész [ún. Partium] hadaival.“

A lengyel—moldvai vereségről, valamint arról is értesül Bethlen, hogy a vajdát és családját, beleértve Koreckyt is, a törökök elhurcolták. Tholdalagi emlékirataiban azt állítja, hogy augusztus 18-a táján Bethlent még Berecknél találta. A fejedelem még vagy két hétig Bereck táján várakozik, bevárja Török Istvánt is, akit 500 lándzsával, mintegy jelképes segítségként, az oszmán hadak mellé küldött. A hadműveletek befejezésének híre a fejedelem Fogaras várába húzódik vissza.

Az 1616-os tavaszi és nyári eseményekből világosan kitetszik, hogy Bethlen komolyan gondolja a jószomszédi viszony fenntartását, s hogy a kor szóhasználatával éljünk „nem kíván keresztvén vért ontani a pogány nagyobb dicsőségére“. Minden eszközt igénybe vesz, hogy kibújjon a török védnökség kényelmetlen szori-

tásából. Ha mégis el kell indulnia a török mellett, még ha semmi különöset sem csinál, úgy próbálja bemutatni a tényeket, mintha ő mentette volna meg a Portát szorongatott helyzetéből. „Propagandagépezete” célja, hogy politikáját sérthetetlené tegye bármely támadás ellenében, még olyan vádaskodásokkal szemben is, mint amilyen a helyzetet kitűnően ismerő Szkender pasáé.

Moldva és Havasalföld Bethlennek nyújtott támogatása elsőrendű fontossággal bírt Erdély számára, minthogy ez lehetett az út a Habsburg-támadások kivédésére; a török védnökség, akár kisebb kompromisszumok árán is, a fejedelemség javára fordítható, biztos háterszágként gyümölcsözteszhető a jövendő hadi vállalkozásokhoz.

Sebestyén Mihály

IRODALOM

Bethlen Gábor és a porta. Közli Szilágyi Sándor. *Történelmi Tár*, 1881. — *Bethlen Gábor fejedelem levelezése.* Kiadta Szilágyi Sándor. Bp., 1887. — *Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei.* Kiadta Szilágyi Sándor. Bp., 1879. — *Bethlen Gábor politikai levelezése.* Közli Szabó Károly. *Történelmi Tár*, 1880. — Costin, Miron: *Letopiseşul Ţării Moldovei.* Ediţie îngrijită de Ioan Şt. Petre. Buc., 1943. — *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae.* Szerkeszti Szilágyi Sándor. Bp., 1881. — *Erdélyi Történelmi Adatok.* Szerkeszti és kiadja Mikó Imre. Kvár, 1855. — *Erdélyország Történelmi Tára.* Kiadják Kemény József és Nagyajtai Kovács István. Kvár, 1845. — Hurmuzaki, Eudoxiu: *Documente privitoare la istoria Românilor. Acte şi scrisori din arhivele oraşelor ardeleni (Bistriţa, Braşov, Sibiu).* Publicate de N. Iorga. Buc., 1913. — *Istoria României.* Buc., 1964. — Kóvári László: *Erdély történelme. A Báthoriak, Bocskaiak és Bethlenek kora.* Kvár, 1863. — Pray, Georgius: *Gabrielis Bethlenii principatus Transsylvaniae coevis documentis.* Pestini, 1816. — Sepsí Laczkó Máté krónikája. In: *Erdélyi Történelmi Adatok*, III. — Székely Oklevéltár, IV., VI. — Szekfü Gyula: *Bethlen Gábor.* Bp., 1929. — *Tholdalagi Mihály emlékirata.* In: *Erdélyi Történelmi Adatok*, I. — *Török—Magyarkori Államokmánytár.* Szerkesztették és jegyzetekkel ellátták Szilágyi Áron és Szilágyi Sándor. Első Osztály. *Okmánytár.* Pest, 1865.

Balogh Péter: Bethlen Gábor